

УДК 364:37.373.091.212.3

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Михайленко О. В.

У статті здійснюється аналіз соціально-педагогічних проблем обдарованих дітей у процесі навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, обумовлені складністю та багатогранністю цього феномену, й обґрунтовується доцільність упровадження у функціонування загальноосвітніх навчальних закладів соціально-педагогічного супроводу обдарованих дітей як системної діяльності, спрямованої на створення умов для всебічного та гармонійного розвитку талановитих дітей.

Ключові слова: дитяча обдарованість, обдаровані діти, загальноосвітні навчальні заклади, соціально-педагогічний супровід обдарованих дітей.

В статье осуществляется анализ социально-педагогических проблем одаренных детей в процессе обучения в общеобразовательных учебных заведениях, обусловленных сложностью и многогранностью этого феномена, и обосновывается целесообразность введения в функционирование общеобразовательных учебных заведений социально-педагогического сопровождения одаренных детей как системной деятельности, направленной на создание условий для всестороннего и гармоничного развития талантливых детей.

Ключевые слова: детская одаренность, одаренные дети, общеобразовательные заведения, социально-педагогическое сопровождение одаренных детей.

The author conducts analysis of socio-pedagogical problems of gifted children in the process of education in general education institutions, which are rooted in the complexity and multifaceted nature of this phenomenon, and substantiates the expediency of introduction of social support for gifted children into the operations of general education institutions as a systemic activity aimed at creating conditions for all-round harmonious development of gifted children.

Key words: child giftedness, gifted children, institutions of general education, socio-pedagogical support of gifted children.

Духовне оновлення та національне відродження України вимагають нових підходів до вирішення проблем освіти й виховання підростаючого покоління. Нова українська школа повинна забезпечувати всебічний розвиток індивідуальності людини як особистості та найвищої цінності суспільства на основі виявлення її задатків, здібностей, обдарованості і талантів.

Найактуальнішим завданням освіти сьогодення є виявлення обдарованих дітей і допомога їм у розкритті власного потенціалу. Практика останніх років свідчить, що традиційні прийоми шкільного навчання та виховання талановитих дітей не відповідають основному завданню освіти – всебічному і гармонійному розвитку дитини, оскільки обдарована особистість потребує не тільки своєчасного виявлення, але й індивідуально-диференційного підходу у процесі навчання та виховання.

Стан розробленості проблеми. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що дослідженню проблеми обдарованості надається належна увага, зокрема таким її аспектам, як проблема індивідуальних відмінностей (Б. Ананьєв, Л. Виготський, С. Рубінштейн, Б. Теплов та інші); виділення сфер та видів обдарованості (Г. Бурменська, Ю. Гільбух, М. Гнатко, В. Слуцький та інші); розвиток обдарованості на різних вікових етапах (В. Давидов, Д. Ельконін, О. Кульчицька, А. Матюшкін, Н. Лейтес та інші); проблеми виявлення і розвитку обдарованості дітей (Д. Богоявленська, В. Крутецький, М. Поволяєва, А. Савенков, Б. Теплов, В. Юркевич та ін.).

Навчання обдарованих дітей, вплив індивідуалізації та диференціації на них в умовах навчально-виховного процесу вивчали Ю. Гільбух, В. Давидов, Л. Занков, О. Савченко; діагностування обдарованості й створення дотичних нав-

чальних програм і методичного супроводу процесів розвитку творчих здібностей здійснювали О. Братанич, Л. Жовтан, В. Коваленко, О. Моляко; формування готовності майбутніх учителів до роботи з обдарованими школярами досліджували І. Зверєва, В. Коваленко, В. Тесленко.

Соціально-педагогічні аспекти роботи з обдарованими дітьми досліджувались у працях Ю. Василькової, І. Зверєвої, Л. Коваль, А. Матюшкіна, С. Пальчевського, А. Савенкова, В. Юркевича.

Проблема супроводу всебічного розвитку і формування особистості дитини в межах навчального закладу набула особливої актуальності в наш час. Проте мова йде насамперед про психологічний супровід (М. Батіянова, І. Бех, І. Валітова, Н. Глуханюк, В. Кузьменко, І. Мамайчук, Р. Овчарова та інші). Однак залишається мало вивченою проблема соціально-педагогічного супроводу обдарованих дітей, актуальність якої зумовлена поширенням соціально-педагогічних проблем в освітньому середовищі.

Метою статті є висвітлення соціально-педагогічних проблем та труднощів обдарованих дітей у процесі навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, що обумовлені складністю даного феномену, невідповідністю вчителів освітніх закладів до роботи з даною категорією дітей та відсутністю системи соціально-педагогічного супроводу обдарованих дітей у школі.

Основний виклад матеріалу. У психолого-педагогічній літературі нараховується близько ста тридцяти визначень поняття "дитяча обдарованість", що, на думку дослідників, є свідченням накопичення величезного емпіричного матеріалу з проблеми дитячої обдарованості. Разом з тим існують різні, іноді дещо суперечливі, підходи до визначення поняття "дитяча обдарованість", що пов'язане зі складністю та неоднозначністю цього явища.

Зокрема, М. Лейтес визначає обдарованість як комплексне явище психіки людини, що включає єдність інтелекту, творчості і мотивації. Інтелектуальні здібності перевищують середній і високий рівні, творчість проявляється у новому оригінальному підході до вирішення проблем і завдань, мотивація – це єдність емоційно-вольових якостей: інтерес до певної діяльності і наполегливість у досягненні поставленої мети. Він вважає, що надзвичайно розвинута працьовитість – найважливіший фактор обдарованості [6].

Розгорнуте визначення здібностей наводить у своїх працях С. Рубінштейн: "... складне синтетичне утворення, яке включає в себе цілу низку даних, без яких людина не була б здатна до певної конкретної діяльності, і властивостей, які проявляються лише в процесі певним чином організованої діяльності" [7, с. 149].

На думку О. Кульчицької, обдарованість – системно-особистісне утворення, зумовлене природними особливостями організму людини (сенсорні, моторні, інтелектуальні компоненти високої енергетичності). Обдарованість складається з високого рівня інтелекту, творчих здібностей і мотиваційного компонента [4].

Ґрунтовний аналіз проблеми обдарованості та здібностей здійснив Б. Теплов. На думку науковця, здібності є точкою відліку у розумінні природи обдарованості, отож це індивідуально-психологічні особливості індивіда, які стосуються успішного виконання ним певної діяльності та перебувають у постійному розвитку під впливом різних факторів. Учений вважав обдарованість проблемою якості, а не кількості й стверджував, що межа в розвитку здібностей відсутня, а їхній рівень визначається тривалістю життя людини та співвідносними з особливостями обдарованості добром методів їх розвитку [9].

Важливою особливістю сучасного розуміння обдарованості є те, що вона розглядається не як статична, а як динамічна характеристика (Ю. Бабаєва, А. Савенков та інші). Обдарованість реально існує лише у розвитку. Таке розуміння призвело до створення теоретичних моделей обдарованості, які разом з чинниками, що характеризують потенціал особистості, включають чинники середовища [8].

В. Юркевич стверджував, що обдарованим дітям необхідне особливе виховання, спеціальні, індивідуальні навчальні програми, спеціально підготовлені вчителі [12].

Підсумовуючи різні наукові точки зору щодо природи обдарованості, відзначимо, що в узагальненому вигляді дитяча обдарованість визначається як підвищений рівень розвитку однієї або декількох здібностей, на основі яких дитина має

можливість досягати надвисоких успіхів у соціально значущих видах діяльності і які тим самим виділяють її серед інших представників певної вікової групи.

Варто звернути увагу на специфічні особливості обдарованих дітей, котрі можуть викликати складнощі та непорозуміння у процесі їхнього навчання у загальноосвітніх навчальних закладах: ворожість до школи (може з'являтися через невідповідність навчального плану здібностям та інтересам дітей); ігрові інтереси (відмінні від "звичайних" однокласників); нонконформізм (внаслідок готовності відмовитися від соціальних стандартів, які суперечать їх інтересам або здаються безглуздими); занурення у філософські проблеми (вважається, що для обдарованих дітей характерно замислюватись над такими явищами, як смерть, потойбічне життя, релігійні вірування і філософські проблеми); невідповідність між фізичним, інтелектуальним і соціальним розвитком (дисинхронію розвитку відмічають більшість дослідників обдарованості).

Крім того, виділяють такі фактори, як перфекціонізм або прагнення до досконалості, пов'язане із цим відчуття незадоволення (що може спричинити відчуття власної неадекватності і низьку самооцінку); нереалістичні цілі, що ставлять перед собою талановиті діти і, не досягаючи яких, відчувають розчарування у власних силах; надчутливість (здатність глибоко сприймати зауваження та навіть нейтральні репліки як вияв неприйняття себе оточенням); потреба в увазі дорослих (у силу природної допитливості і прагнення до пізнання обдаровані діти нерідко монополізують увагу вчителів, батьків і інших дорослих); нетерпимість до дітей, які стоять нижче від них в інтелектуальному розвитку, тощо.

Усі перераховані фактори можуть спричинити відчуження дитини від найближчого середовища, що, в свою чергу, викликає дезадаптацію та поширення девіантних форм поведінки [5].

Складність феномену обдарованості й обумовлює специфіку роботи з носіями цього утворення. У цьому процесі постійно виникають педагогічні та психологічні труднощі, пов'язані з різноманітністю видів обдарованості, безліччю суперечливих теоретичних підходів і методів її визначення, варіативністю сучасної освіти, а також надзвичайно малим числом фахівців, професійно та особистісно підготовлених до роботи з різними категоріями обдарованих дітей в освітніх установах.

Одним із важливих завдань, які стоять перед загальноосвітніми навчальними закладами сьогодні, є соціально-педагогічна підтримка та захист обдарованих дітей за допомогою створення умов, за яких здібності кожної дитини мають отримати максимальний розвиток. Процес нівелювання ознак обдарованості збігається, в основному, з періодом шкільного дитинства. Отже, дуже важливим є питання соціально-педагогічної підтримки дітей, що мають ознаки обдарованості, у системі освітньої взаємодії, її інтегративна регуляція, спрямована на забезпечення соціальної адаптації такої дитини, її емоційного благополуччя, розвиток складових її обдарованості, протидію нівелюючих її обставин.

Навчальна діяльність відноситься до категорії високо соціально-нормованої діяльності. В ній регламентується не тільки час відвідування занять, але й обсяг навчального навантаження у цілому на навчальний рік та за окремими дисциплінами; темп роботи на уроці, оскільки на кожне заняття педагог планує певну кількість завдань та питань, що мають бути розглянуті; активність самих учнів. Статутом школи та етичними нормами передбачено те, що припустимо у спілкуванні педагогів та учнів, у чому полягають їхні права та обов'язки.

Будь-яка регламентація викликає активний опір у свідомості школярів, яким притаманні надмотивація, прагнення до досягнень та високий творчий потенціал, тобто обдарованих дітей. Такі діти "незручні" для більшості працюючих педагогів. Наявність талановитих дітей у школі підвищує її статус та авторитет, коли вони беруть участь у конкурсах, олімпіадах та змаганнях. Але їхня лабільність, емоційна непередбачуваність, ворожість по відношенню будь-яких норм та обмежень, які набувають форм відкритого саботажу, завзятих емоційних випадів стосовно вчителів, робить взаємини між обдарованими дітьми та педагогічним колективом дуже напруженими. Протестні форми поведінки таких дітей підвищують їх авторитет серед однолітків, особливо підліткового віку. Але стати дійсно "своїми" їм заважають певні специфічні особливості та захоплення, які є нецікавими та зрозумілими для інших дітей.

Слід відмітити, що обдаровані діти демонструють більш високий рівень тривожності у навчальній взаємодії порівняно з іншими дітьми. Школа з її нормативною системою підготовки, жорстко регламентованими правами та обов'язками взаємодіючих сторін, освітніми стандартами, орієнтованими на засвоєння лише необхідного мінімуму знань за певними предметами, у більшості репродуктивними методами навчання, переважною більшістю не підготовлених до роботи з талановитими дітьми педагогів, не є сприятливим середовищем для обдарованих дітей, якщо їх оцінюють та сприймають у порівнянні зі звичайними дітьми.

Тому у звичайному загальноосвітньому навчальному закладі особливо актуальним є питання створення системи соціально-педагогічного супроводу обдарованих учнів, котра сприяла б максимально повному розкриттю здібностей кожного вихованця.

Новий тлумачний словник української мови подає таке пояснення поняття "супровід": "Супровід – те, що супроводить яку-небудь дію, явище" [2, с. 461]. У даному тлумаченні спостерігаємо пояснення супроводу як дію за дієсловом "супроводжувати", тобто "постійно бути разом із ким-, чим-небудь, тісно пов'язуватися з чимсь" [2, с. 462]. Відтак слід наголосити на одній принциповій особливості супроводу: одночасне знаходження поруч, посередництво між соціальним світом і власним життєвим світом дитини, забезпечення її захисту, позитивного самопочуття, підтримки в небезпечних ситуаціях. Тому соціальний супровід – робота, спрямована на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу [10, с. 12].

Супровід – це завжди взаємодія супроводжуваного і того, хто супроводжує. Соціально-педагогічний супровід клієнта – це процес, що містить комплекс цілеспрямованих послідовних соціально-педагогічних дій, що допомагають клієнту зрозуміти виникаючу життєву ситуацію і забезпечують його саморозвиток на основі рефлексії того, що відбувається. Метою соціально-педагогічного супроводу є формування у клієнта здатності до саморозвитку, саморегуляції, самовдосконалення в різних ситуаціях його життєвого становлення (М. Рожков); взаємодія об'єкта (супроводжуваного) з суб'єктом (тим, хто супроводжує) у процесі розвитку особистості (І. Липський); створення педагогічних, психологічних, соціальних умов для успішного навчання і розвитку кожної дитини в ситуаціях взаємодії (А. Битянова, І. Дубровська, Є. Рогов та ін.) [3].

Соціально-педагогічний супровід у системі освіти спрямований на створення соціальних умов для задоволення законних інтересів, свобод, реалізації права дитини на освіту, її розвиток і сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні дітей, їхній адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам та особам, які їх замінюють.

Соціально-педагогічний супровід – специфічний вид роботи соціального педагога, який у співпраці з іншими суб'єктами навчально-виховного процесу здійснюється в межах компетенції навчального закладу та може розглядатися як складова навчально-виховного процесу [1].

Метою соціально-педагогічного супроводу обдарованих дітей має стати створення такої системи навчання і виховання, коли учень є не об'єктом, а суб'єктом педагогічного процесу, коли йому не прищеплюють необхідні якості, а лише супроводжують його природній розвиток та створюють умови для повного розкриття потенціалу, надають необхідну психолого-педагогічну підтримку.

Соціально-педагогічний супровід і підтримка обдарованих дітей в загальноосвітніх навчальних закладах обов'язково має включати роботу щодо оптимізації взаємодії дитини з найближчим оточенням.

У межах соціально-педагогічного супроводу обдарованих дітей і молоді Е. Циганкова виокремлює такі напрямки роботи:

- просвітницька, консультативна робота з прийняття дорослими обдарованості дитини, особливостей її поведінки, світорозуміння, інтересів і схильностей;
- консультативна, методична робота, спрямована на створення для даної дитини навчальної атмосфери, яка б задовольняла її інтереси;
- консультативна, методична робота з дорослими, спрямована на організацію соціального життя обдарованої дитини, розширення і поглиблення її соціально-

го досвіду, уявлень про світ, що лежить за межами її власних пізнавальних або інших інтересів;

- тренінгова робота щодо включення дитини до класного колективу;
- формування в однокласників адекватного уявлення про особливості обдарованої дитини і її позитивного прийняття;
- проведення диференціальної діагностики, спрямованої на виявлення обдарованих дітей у групі дезадаптованих дітей і надання їм спеціальної допомоги;
- соціальне наuczіння, спрямоване на розширення наявних у розпорядженні дитини поведінкових реакцій, корекцію засвоєних форм поведінки, усвідомлення дитиною своєї позиції у спілкуванні;
- консультативна робота з дитиною, спрямована на усвідомлення нею своєї обдарованості, побудови своєї системи відносин зі світом і самою собою крізь призму своїх особливостей і можливостей;
- відновлення або формування навичок продуктивної навчальної діяльності, режимних моментів життя;
- психолого-педагогічна освіта педагогів та батьків з метою розширення їхніх уявлень про природу і вияви обдарованості, особливості навчання і виховання обдарованих дітей тощо;
- створення в освітніх установах соціально-педагогічних умов, необхідних для виявлення і розвитку обдарованості дітей;
- розробка й аналіз індивідуальних програм навчання обдарованих школярів;
- формування настанов, що обдарованість – це унікальний цілісний стан особистості дитини, велика індивідуальна і соціальна цінність, яка має потребу у виявленні й підтримці, але не повинна використовуватися як спосіб забезпечення престижу [11, с. 54].

Отже, необхідність здійснення соціально-педагогічного супроводу обдарованих дітей в загальноосвітніх навчальних закладах продиктована реаліями сучасного життя та змінами, які відбуваються в системі сучасної освіти. Цілісність соціально-педагогічного супроводу обдарованих дітей в навчальному процесі забезпечується засадничими ідеями щодо визначення феномену обдарованості, факторів її формування, а також особливостей розвитку, навчання та виховання обдарованих дітей; сучасними теоріями соціально-педагогічної діяльності; концептуальними підходами до організації загальної освіти.

Послідовність соціально-педагогічного супроводу забезпечує формування спроможності обдарованих дітей адаптуватися до нового соціального середовища навчального закладу, адекватно орієнтуватися у доступному соціальному оточенні, зростати соціально-активною, творчою та соціально компетентною особистістю.

Література

1. Захарова Н. М. Соціально-педагогічний супровід сімей, які опинились у складних життєвих обставинах / Н. М. Захарова // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 3 (16). – С. 15–18.
2. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / А. О. Івченко. – Харків : Фоліо, 2006. – 540 с.
3. Коляденко С. Особливості професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до здійснення соціально-педагогічного супроводу клієнтів [Електронний ресурс] / С. Коляденко. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/5375/1/Стаття_Коляденко_doc.pdf. – Назва з екрана.
4. Кульчицкая Е. И. Методика диагностики интеллектуальной одаренности / Е. И. Кульчицкая // Обдарована дитина. – 2003. – № 3. – С. 39–44.
5. Одаренные дети / под ред. Г. В. Бурменской и В. М. Слущкого ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1991. – 168 с.
6. Психология одаренных детей и подростков / под ред. Н. С. Лейтеса. – М. : Академия, 1996. – 416 с.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн ; сост., авт. коммент. и послесл. А. В. Бругиленский, К. А. Абульханова-Славская. – СПб. : Питер, 2000. – 712 с.
8. Савенков А. И. Одаренный ребенок в школе и дома / А. И. Савенков. – Екатеринбург : Академия развития, 2004. – 263 с.

9. Теплов Б. М. Способности и одарённость / Б. М. Теплов // Психология индивидуальных различий. – М. : МГУ, 1982. – 284 с.

10. Трубавіна І. М. Соціальний супровід неблагополучної сім'ї / І. М. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2003. – 208 с.

11. Циганкова Е. Обдарованість як проблема / Е. Циганкова // Психопрофілактика. – К. : Редакція загальнопедагогічних газет, 2003. – С. 54–65.

12. Юркевич В. С. Одаренный ребенок: иллюзии и реальность / В. С. Юркевич. – М. : Просвещение, 1996. – 210 с.